

УДК 811.161:81'255.4

О.І. ПРИЙМАЧОК,
*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології
Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк)*

ОСОБЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ ФОРМ У ПЕРЕКЛАДАХ З БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИХ МОВ

Йдеться про шляхи відтворення граматичних значень у перекладах з близькоспоріднених мов – російської й української. Предметом аналізу стали різноманітні форми якісних прикметників російської мови та можливі варіанти їх передачі в українському перекладі. Дослідження виконано на матеріалі художнього мовлення (роман О.С. Пушкіна «Евгеній Онегин» та його переклад українською мовою М.Т. Рильським). На численних прикладах продемонстровано справжню майстерність Рильського-перекладача.

Ключові слова: слов'янські мови, переклад, граматичне значення, прикметник.

Перекладознавство як одна з найперспективніших міждисциплінарних галузей сучасної науки займається теоретичними й прикладними проблемами перекладу як специфічного виду міжкультурної та міжмовної комунікації. Головне в перекладі – засобами іншої мови цілісно й точно передати зміст і форму оригіналу, зберегти його експресивно-стилістичні ознаки. Отже, щоб уникнути комунікативних невдач, важливо не тільки правильно знаходити лексичні відповідники, але й правильно розпізнавати та відтворювати формальний бік оригіналу – систему граматичних категорій, значень і форм. Відтак граматичний аспект перекладу є досить **актуальною** проблемою сучасної лінгвістики, бо повнокровний перекладознавчий аналіз абсолютно неможливий без урахування власне мовного компоненту.

У вітчизняній філології особливу увагу питанню перекладів з близькоспоріднених мов стали приділяти з другої половини ХХ ст. Вважається, що широке обговорення цієї теми започаткував М. Рильський своєю доповіддю на IV Міжнародному з'їзді славістів (Москва, 1958 р.). Відтоді починається плідний період розробки теоретичних засад міжслов'янського перекладу. Чільне місце в цій проблематиці як теоретик і практик українського художнього перекладу посідає Максим Рильський, перу якого належать блискучі переклади поезій А. Міцкевича, О. Пушкіна, повістей М. Гоголя, сотень ліричних творів російських, білоруських, польських авторів. Цікаві конкретні спостереження та теоретичні узагальнення з практики взаємоперекладів із мов близького споріднення знаходимо в працях цілого ряду інших дослідників України (Ф. Неборячок, О. Кундзіч, С. Ковганюк, В. Коптілов, А. Хуторян), Білорусі (В. Рагойша, У. Содаль), Польщі (З. Гросбарт), Болгарії (С. Влахов, І. Васева, С. Флорин). Вони наполягають на тому, що мистецтво перекладу з близької мови особливе, воно дуже відрізняється від перекладу з мови далекої. Труднощі перекладу зумовлені, з одного боку, спільним походженням усіх слов'янських мов, з іншого – їх національною самобутністю, досить давнім розмежуванням та самостійним існуванням, утворенням оригінальних літературних норм, стилів і форм. Науковці зазначають, що мовна, ментальна, історична, культурна, політична і навіть географічна близькість слов'ян, на перший погляд, повинна значно полегшувати процес перекладу. Однак тут потрібно пам'ятати, що неухвалене ставлення до національно-мовних особливостей при перекладі може призвести до таких втрат,

які неможливо буде компенсувати ні щирим прагненням «оживити» чи «осучаснити» переклад, ні авторитетом перекладача.

Труднощі при перекладі з близькоспоріднених мов виникають на різних рівнях: лексико-семантичному, фразеологічному, стилістичному, граматичному. Проблема відтворення граматичних (морфологічних) значень тісно пов'язана з цілою низкою питань теоретичної граматики, контрастивної лінгвістики. Уже загальноновизнаною стала думка про те, що кожна природна мова по-своєму членує дійсність, має свій специфічний спосіб її концептуалізації. Інакше кажучи, мовна картина світу виявляється не лише в лексико-фразеологічній системі мови, але й у притаманних їй граматичних категоріях. У східнослов'янських мовах набір граматичних категорій майже однаковий, проте засоби їх мовного вираження значно відрізняються. Що стосується української та російської мов, то з величезного переліку таких незбігів варто навести лише найяскравіші приклади: різний граматичний рід і число співвідносних іменників, наявність/відсутність кличного відмінка, утворення та функціонування окремих прикметникових форм, збірних числівників, активних дієприкметників, давноминулого часу дієслова тощо. Кожен із цих моментів може стати предметом особливої уваги дослідників, адже для перекладу (особливо художнього) небайдужими бувають навіть факти граматичного порядку.

Ця наукова розвідка має на меті в результаті порівняльно-зіставного аналізу прикметникових форм оригіналу (роман у віршах О.С. Пушкіна «Евгеній Онегин») та його перекладу М.Т. Рильським [2] з'ясувати способи відтворення коротких форм російських прикметників та їх ступенів порівняння українською мовою.

З формального боку і в російській, і в українській мовах якісні прикметники мають дві форми: повну і коротку (правда, відразу обидві форми властиві не всім прикметникам). Початковою прикметниковою формою в сучасній українській мові вважається повна форма називного відмінка однини чоловічого роду з закінченням **-ий (-ій)** (*гарний, мужній*). Форми жіночого і середнього роду, а також форма множини є стягненими, бо мають відповідно закінчення **-а (-я), -е (-є), -і** (*гарна, мужня; гарне, мужнє; гарні, мужні*). Повні (нестягнені) форми прикметників жіночого й середнього роду та множини вживаються як стилізовані, сфера їх обмежена фольклорним і поетичним мовленням: Плинь, моя пісне, як хвиля **хібкая**, – вона не питає, куди вона плине; Линь, моя пісне, як чайка **прудкая**, – вона не боїться, що в морі загине (Леся Українка). Що ж стосується коротких прикметників, то, за даними словників, їх кількість становить усього близько двох десятків. У сучасній українській мові вони вживаються досить рідко і тільки в ролі іменної частини складеного присудка.

У російській мові ситуація з повними та короткими формами якісних прикметників зовсім інша. По-перше, абсолютна більшість якісних прикметників має обидві форми. По-друге, короткі форми значно відрізняються від повних не тільки за граматичними ознаками, але й за значенням. Справа в тому, що короткі форми прикметників позначають не постійну, а тимчасову ознаку предмета, або й взагалі ознака предмета подається як його якісний стан. Такі смислові відмінки можуть ставати підґрунтям для більш глибоких семантичних розбіжностей, і тоді повні й короткі форми втрачають значеннєву співвідносність, наприклад: **свободный человек** і **я сегодня совершенно свободен; способный ученик** і **он на всё способен**.

У сучасних дослідженнях з функціональної граматики російської мови (О.В. Бондарко, О.М. Вольф, Г.О. Золотова та ін.) зазначено, що короткі прикметники входять до системи тих мовних засобів, які здатні передавати семантику стану. У конкретнішому вияві висловлювання з короткими формами прикметників можуть набувати семантики якості (властивості), відношення, а також поведінки суб'єкта. Наприклад: Что с вами? **Больны?** – Да, **болен** немножко (Чехов); Он **добр** и **чувствителен**, но **вспыльчив** (Чехов); Июль в этом году был **похож** на август (Паустовский); Дарья Михайловна была **любезна** с Рудиным, но держалась как-то отдаленно (Тургенев). Очевидно, що в українській мові всі вказані значення і функції притаманні найбільш уживаній формі прикметників – повній – у двох її варіантах: нестягненому та стягненому.

Справді, як свідчить зібраний фактичний матеріал, одним зі способів передачі російських коротких форм в українському перекладі є еквівалентна за значенням повна (нестягнена) форма прикметника. Наприклад: ...Свет решил, что он **умён** и очень **мил**. – Тож присуд був йому один: **люб'язний** і **розумний** він [2, с. 8]; Я был **озлоблен**, он **угрюм**. – Він був

похмурій, я – лихий [2, с. 24]; И очень рад, что прежний путь переменял на что-нибудь. – И радий, що на іншу путь йому судилося звернуть [2, с. 27]; Поля! Я верен вам душой. – Поля! Я вірний вам давно [2, с. 28]; Отменно прочен и спокоен во вкусе умной старины. – Тривалий, вигідний, спокійний, під старовинний мудрий смак [2, с. 31]; Ей скучен был и звонкий смех, и шум их ветреных утех. – Нудний для неї був і сміх, і шум їх вигуків дзвінких [2, с. 40].

Якщо виникає необхідність узгодити прикметник з іменником жіночого, середнього роду або множини, то перекладач вживає повну стягнену форму якісного прикметника. Наприклад: Дика, печальна, молчалива, как лань лесная боязлива... – Печальна, дика, мовчазна, неначе сарна полохлива [2, с. 40]; Всегда скромна, всегда послушна, всегда как утро весела, как жизнь поэта простодушна, как поцелуй любви мила. – Слухняна завжди, непримхлива, весела завжди, як весна, як сни поетові правдива, як поцілунок, чарівна [2, с. 39]; К тому ж они так непорочны, так величавы, так умны, так благочестия полны, так осмотрительны, так точны, так неприступны для мужчин... – А ще й такі вже непорочні, такі вони величні всі у тому розумі й красі, такі завбачливі і точні, такі суворі до мужчин, що й вигляд їхній родить сплін [2, с. 22]; Слова и взор волшебниц сих обманчивы, как ножки их. – Слова і зір привабниць тих оманливі,.. як ніжки їх [2, с. 20].

Ще одним способом передачі коротких російських прикметників є еквівалентні їм як за значенням, так і за формою короткі українські прикметники. Оскільки, як уже говорилося, їх у сучасній мові мало і вживаються вони рідко, то і прикладів таких є небагато: Любви безумную тревогу я безотрадно испытал. Блажен, кто с нею сочетал горячку рифм... – Любові огню тривогу я безвідрадно почував. Блажен, хто з нею сполучав горячку рим... [2, с. 29]; И между тем душа в ней ныла, и слёз был полон томный взор. – Але душа у неї ныла, і сліз був повен млосний зір [2, с. 65]; Где каждый, вольностью дыша, готов охлопать entrechat... – Де всяк, щоб вільність показати, за entrechat ладен плескати [2, с. 13]; Он должен был обезоружить младое сердце. – Повинен був він пом'якшити юнацьке серце [2, с. 111]; Благословен и день забот, благословен и тьмы приход! – Благословен і день ясний, благословен і час нічний! [2, с. 114].

Часом перекладачі змушені скористатися з нестандартних засобів передачі коротких прикметників, адже відтворення тонких змістових і стилістичних відтінків все-таки переважує над формальними. У таких випадках М. Рильський найчастіше вдається до заміни предикативного прикметника на дієслово, адже саме воно є носієм динамічної ознаки, яка й притаманна коротким російським прикметникам (на відміну від повних, що позначають ознаку статичну). Наприклад: Там некогда гулял и я: но вреден север для меня. – Гуляв і я там в давні дні: та північ вадила мені [2, с. 7]; Вот мой Онегин на свободе; острижен по последней моде. – Дістав Онегін мій свободу, остригся під останню моду [2, с. 8]; Как томно был он молчалив, как пламенно красноречив, в сердечных письмах как небрежен! – Як він томливо німував, як пламенно промовляв, які листи писав недбалі! [2, с. 10]; И правда то, что в наши лета довольно скучен высший тон. – Воно ж і правда, що сьогодні документи може вищий тон [2, с. 22]; Онегин был готов со мною увидеть чуждые страны... – Ми вдвох з Онегієм хотіли в далеких побувати краях... [2, с. 26]; ...Что дядя при смерти в постеле и с ним проститься был бы рад. – Що дядько смерті виглядає і попрощатись хоче з ним [2, с. 27]; Но я, любя, был глуп и нем. – Та я, любивши, німував [2, с. 29]; И что ж? Оно приятно, звучно; но с ним, я знаю, неразлучно воспоминанье старины или девичьей! – І що ж? Воно приємне, миле, та з ним, я знаю, сполучили ми спомини про давнину чи про дівочу [2, с. 39]; Незримый, ты мне был уж мил... – Незримий, душу ти палив [2, с. 62]; Но эта важная забава достойна старых обезьян хвалёных дедовских времен... – Але поважна ця забава годилась лиш мавпам старим в минулім віці голоснім [2, с. 69]; Он счастлив, он почти здоров. – Він знов щасливий, знов ожив [2, с. 71].

Цілком логічною, як і попередній спосіб, є заміна короткої форми прикметника на безособово-предикативне слово, адже обидві ці форми, як уже було сказано вище, спеціалізуються на передачі семантики стану. Наприклад: Театр уж полон; ложи блещут... – В театрі повно; ложі сяють [2, с. 14]; Представь меня. – Ты шутишь. – Нету. – Я рад. – Когда же? – Хоть сейчас. – Представ мене! – Тебе? – Без жарту! – Гаразд. – Коли ж? – Хоч зараз. [2, с. 49]; Но где ты свои проводишь вечера? – У Лариных. – Вот это чудно. – Та де ти марнуєш вечір день при дні? – У Ларіних. – Йй-богу, диво! [2, с. 49]; Морозна ночь, всё небо ясно – Морозна ніч, у небі ясно [2, с. 91]. Щоправда, при такому варіанті перекладу виника-

ють трансформації синтаксичного плану: двоскладні речення оригіналу перетворюються на односкладні безособові конструкції.

Нами зафіксовано кілька випадків заміни короткої форми прикметника на семантично близький іменник: Богат, **хорош** собою, Ленский везде был принят как жених. – На вроду **красень**, ще й багатий, був Ленський хоч куди жених [2, с. 34]; Сперва взаимной разнотой они друг другу были **скучны**. – Тож день знайомства їм приніс лиш обопільне **нудьгування** [2, с. 36]; Откажут – мигом утешался; изменят – **рад** был отдохнуть. – Відмовлять – хутко розважався, а зрадять – **привід** одпочить [2, с. 70].

Нерідко перекладач змушений відступати від текстуальної точності, вдаючись до більш помітних трансформацій: Ребёнок был **резов**, но **мил**. – І всім на втіху ріс малюк [2, с. 7]; Почтенный замок был построен, как замки строятся **должны**. – Поважний замок фамілійний чимало добрих мав ознак [2, с. 31]; ...В это дело вмешался старый дуэлист; он **зол**, он сплетник, он **речист**. – Завзятий устряв до цього дуеліст, на брехні й наклепи артист [2, с. 111]; Но, говорят, вы **нелюдим**. – Та ви гордуєте людьми [2, с. 60]; Расстался б с музами, женился, в деревне, **счастлив** и **рогат**, носил бы стёганный халат. – Розстався б з музами, женився, ріжки на лоб собі придбав, в халаті жив та поживав [2, с. 120]; Татьяна чуть **жива** лежит – Ні мертва Таня ні жива [2, с. 96]; Он оставляет раут тесный, домой **задумчив** едет он. – Він їде з рауту тісного, у думи вдавшись чудні [2, с. 153]; Нашёл он **полон** двор услуги. – В покоях челядь метушилась [2, с. 153]; И мягко устланные горы зимы блистательным ковром. Всё **ярко**, всё **бело** кругом. – І м'яко вистелені гори зими покрывом осяйним під небом ясно-голубим [2, с. 89]. Тут видно, як майстерно перекладач вдається до різноманітних компенсаторних засобів, прийомів синонімічної (у широкому розумінні) заміни та синтаксичної перебудови, зберігаючи при цьому і зміст, і стиль. Недаремно «Євгеній Онегін» українською мовою критики вважають «творчою вдачею, справді поетичним подвигом» [1, с. 146] Максима Рильського.

До специфічних форм, які характеризуються регулярним суфіксальним і префіксальним творенням від прикметників з нейтральним якісним значенням, належать так звані ступені порівняння – вищий і найвищий. На відміну від словозмінних прикметникових форм роду, числа й відмінка, що мають залежний синтаксичний характер, ступені порівняння відзначаються іншою лінгвістичною мотивацією. Вони творяться з потреби вираження міри ознаки, причому не безвідносної, а такої, що виникає в результаті зіставлення, порівняння кількох предметів, явищ або процесів. Загальновідомим є той факт, що форми прикметникового компаратива та суперлатива в російській та українській мовах граматично дуже відрізняються, тому й становлять певну перекладацьку проблему.

З майже двох десятків слововживань ступенів порівняння прикметників у перекладі М. Рильського описово (приблизно) відтворено лише декілька: Мой дядя **самых честных** правил... – Мій дядько чесний без догани... [2, с. 7]; Они дорогой **самой краткой** домой летят во весь опор. – Додому, вже пори нічної, вони не їдуть, а летять [2, с. 50]; И в голос все решили так, что он **опаснейший** чужак... – І разом вирішили так, що небезпечний то дивак [2, с. 32]; **Сноснее** многих был Евгений... – Євгеній, серцем не злостивий, людей, що правда, добре знав... [2, с. 35]; И трюфли, роскошь юных лет, французской кухни **лучший** цвет... – І трюфелі, розкіш юних днів, французьких гордість кухарів... [2, с. 12]; Уж небо осенью дышало, уж реже солнышко блистало, **короче** становился день... – Вже в небі осінь повівала, вже рідше сонечко блищало і до ущербу день ішов... [2, с. 82].

У всіх інших випадках перекладач намагається відшукати повний еквівалент: ...Хотел бы я представить залог **достойнее** тебя, **достойнее** души прекрасной... – Поруку б я хотів явити тебе **гіднішу**, друже мій, **гіднішу** мислей величавих... [2, с. 5]; Но в чём он истинный был гений, что знал он **твёрже** всех наук... – Та в чому він був справжній геній, що знав з усіх наук **твердіш**... [2, с. 9]; Но разговор их милых жён гораздо **меньше** был умён – Але в розмові їх дружин ще **менше** глузду бачив він [2, с. 34]; Что может быть на свете **хуже** семьи, где бедная жена грустит о недостойном муже... – На світі **гіршого** немає, аніж родина, де жона тужливо мужа виглядає... [2, с. 72]; И, утренней луны бледней, и **трепетней** гонимой лани, она темнеющих очей не подымает... – Бліда, як місяць-молодик, і **тріпотливіша** від лані... [2, с. 99]; Позвольте мне, читатель мой, заняться **старшею** сестрой – Про **старшу** Ольжину сестру, читачу, слово я беру [2, с. 39]; Не так ли я в былые годы провёл в бездействии, в тени мои **счастливейшие** дни? – Не так провів я в тишині свої **найщасливіші** дні? [2, с. 28].

Нерідко трапляються контексти вживання часткового еквівалента у плані семантики прикметника, але повного в його граматичній формі ступеня порівняння. Наприклад: За що ж **виновнее** Татьяна? – А чим же **більший** гріх Татьяни? [2, с. 56]; Зато любовь красавиц нежных **надёжней** дружбы и родства. – Зате любов красунь вабливих **певніша**, знаємо, бува... [2, с. 75]; «Чужого толка» хитрый лирик ужели для тебя **сносней** унылых наших рифмачей? – Хіба «Чужої тямі» лірик **миліший** для смаків твоїх за наших віршників сумних? [2, с. 80]; Говорят, что в мире **выше** нет наград. – Гомонять, що втіхи **кращої** не знать [2, с. 81]; **Опрятней** модного паркета, Блится речка, льдом одета. – **Чистіші** за паркету модні ріки просторища холодні [2, с. 83]; Я был от балов без ума: **верней** нет места для признаний и для вручения письма. – Від слова бал я шаленів: **найкраще** місце для признання, для потай даваних листів [2, с.18].

Поодинокі, але не менш цікаві випадки, коли М. Рильський використовує граматичний еквівалент компаратива прислівника, а не прикметника, повністю зберігаючи при цьому зміст оригіналу. Наприклад: Но **слаще**, среди ночных забав, напев Торкватовых октав... – Та спів Торкватових октав іще б **солодше** чарував [2, с. 25]; В глуши **звучнее** голос мирный, **живее** творческие сны... – Там **краще** чути горду ліру, **буйніше** квітнуть творчі сни... [2, с. 28]; ... Мой Ваня **моложе** был меня, мой свет. – Мій Ваня **пізніш**, як я, побачив світ... [2, с. 54].

Отже, у результаті ретельного зіставного аналізу оригіналу – роману О. Пушкіна «Евгений Онегин» та його блискучого перекладу українською мовою можна дійти певних висновків щодо відтворення М. Рильським окремих прикметникових форм. Як бачимо, навіть у випадку з близькими мовами важко в перекладі досягти повної еквівалентності. Короткі прикметникові форми російської мови в українських перекладах відтворюються стандартизованими засобами (повними нестягненими, стягненими та короткими прикметниками) чи оказіональними, такими, що призводять до граматичної трансформації прикметника в іншу частину мови (дієслово, категорію стану, іменник), або ж до цілковитої втрати прикметникової форми заради збереження віршової форми і стилю першотвору. Це ж стосується й ступенів порівняння прикметників, які в художньому перекладі зовсім не обов'язково потребують повного лексичного і граматичного еквівалента. Перекладач може вдатися до пошуку часткового еквівалента як у семантичному, так і в граматичному розумінні, до описового (приблизного) відтворення ситуації ступенювання, до синтаксичної перебудови речення з компаративом відповідного прислівника, а не прикметника. Інформаційна насиченість мовної одиниці складається не тільки з лексичної, але й з граматичної семантики, врахування якої вкрай бажане для адекватного художнього перекладу.

Список використаних джерел

1. Неборячок Ф.М. О.С. Пушкин українською мовою / Ф.М. Неборячок. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – 206 с.
2. Пушкин А.С. Евгений Онегин: Роман в стихах (На русском и украинском языках) / А.С.Пушкин. – К.: Дніпро, 1974. – 192 с.

Речь идёт о путях воспроизведения грамматических значений в переводах с близкородственных языков – русского и украинского. Предметом анализа стали разнообразные грамматические формы качественных прилагательных русского языка и возможные варианты их передачи в украинском переводе. Исследование выполнено на материале художественной речи (роман А.С. Пушкина «Евгений Онегин» и его перевод М. Рильским на украинский язык). На многочисленных примерах продемонстрировано настоящее мастерство Рильского-переводчика.

Ключевые слова: славянские языки, перевод, грамматическое значение, имя прилагательное.

This article describes the main ways of the reproduce of the grammatical meanings in the translation of similar languages – Russian and Ukrainian. Different Russian grammatical adjective's forms and its Ukrainian versions of the translate are considered in this article on the practical material (the A. Pushkin's novel "Eugene Onegin" and its Ukrainian translation which is made by M. Rylskiy). Many examples show the mastery of Rylsky-translator.

Key words: Slavonic languages, translations, grammatical meaning, adjective.

Одержано 12.09.2013.